

TISZA FELELŐSSÉGE ES AZ ANGOL KORMÁNY KRÍZISE 1914-BEN

MAGYARORSZÁG háborús felelősségének kérdése — amennyiben érdemes ezzel foglalkozni — 1914 júliusában közvetlenül Tisza István személyéhez van kötve. Tudjuk, hogy Tisza közös minisztertanácsban, memorandumban tiltakozott a háború ellen. Mikor azonban a döntés a háború mellett megtörtént, minden tiltakozása ellenére nem hagyta el állását, hanem vállalta és osztotta a felelősséget egy olyan kormányzati cselekedetért, amelyet nem helyeselt s amelynek káros következményeiről meg volt győződve.

Angol és amerikai történétírók és politikusok Tiszának ezt a magatartását a kormányzati felelősséggel össze nem egyeztethetőnek tartják s ebből konstruálják Magyarország felelősségét. A kormányelnök felelőssége átháramlik a parlamentre, amely a minisztert nem buktatta meg s a parlament felelőssége a közvéleményre és a nemzetre, amely a parlamentet nem seperte el. Ő sorok írója sokat hallott erről angoloktól és amerikaiaktól s Tiszának e magatartásából konstruálta a múlt év májusában Bernadotte Schmitt csikágói tanár is Magyarország háborús felelősségét a Külügyi Társaságban tartott előadásában. Hogy Tisza István Magyarország kormányát azokban a súlyos időkben miért nem dobta oda, annak okát nem keresik s nem hallgatják meg. Hogy a politikai szükség erősebb lehet egy politikai teóriánál, azzal nem törődnek, hanem hivatkoznak két angol miniszterre, lord Morleyra és Burnsre, akik 1914 július végén szintén elleneztek a háborút s amikor a kabinet a háború megindítása mellett döntött, lemondtak.

A két lemondott miniszter esete azonban az igazságnak csak a fele.

Az angol kormány helyzetét 1914 július utolsó napjaiban mostanig, természetesen az eddig nyilvánosságra került feljegyzések, Asquith (később lord Oxford and Asquith), lord Grey, Churchill, Lorebum, Haldane memoárjai alapján ismertük. Asquith, az angol kormány akkori elnöke külön fejezetben foglalkozik e napok eseményeivel.¹ Elbeszélése szerint e napokban nagyszerűen nyilvánult meg egységében az angol nemzet nagysága, aminek oka az volt, hogy a német kormány a belga semlegesség megsértésével az angol nép két mélyen gyökerező érzését: a szerződések sérthetlenségébe és a kis nemzetek létjogosultságába vetett hitét sértette meg. Ez volt az angol casus belli, amely minden angolt egy táborba hozott.

¹ Rt. Hon. H. H. Asquith: The Genesis of the War. XXVIII. fejt.

„Az 1914-i kabinet“, írja Asquith, „bár tagjai között a tárgyalások során némely kérdésekben merültek fel ellentétek, az utolsó pillanatig csaknem szenvedélyesen át volt hatva a béke fenntartásának vágyától. Egy teljes héten át együtt volt a kabinet s türelmesen és mohón kereste a kivezető utat, amely elkerülhetővé tegeye a legrettenetesebb szerencsétlenséget: az általános európai háborút...“

Vasárnap este a hír Belgium küszöbön álló megrohanásáról s Albert király segélykérése elkerülhetetlenné tette a döntést.

Kollégáim közül“, folytatja Asquith, „ketten érezték kötelességüknek, hogy lemondjanak s minden törekvésem, hogy elhatározásuk megváltoztatására bírjam őket, hiába való volt.“

Ennyit ír Asquith. Lord Grey még kevesebbet. Emlékiratában szintén konstatálja a kabinet tagjai között fennállott ellentétet, de amikor könyvét írta, „már csak kevésre emlékezett vissza... A többi memoáriró szintén nem ír részletesen a válságról.

A két lemondó miniszter lord Morley és Mr. Bums volt s ennek a két miniszternek a távozását állítják szembe az angolok Tisza maradásával.

Pár héttel ezelőtt lord Morley unokaöccse, Guy Morley közreadta nagybátyjának rövid, könyvalakban alig harminc oldalnyi memorandumát, amelyet lemondásának körülményeiről írt s most már világosan áll előttünk mind az angol kormánynak a háborúba való belépésének, mind a miniszteri felelősségről való teória érvényesülésének kérdése.¹ Mutatja, mint lord Lorebum írta egy lord Morleyhez intézett levelében, hogy az angol kabinet tagjait lord Grey „a Franciaországhoz való valóságos viszonyt illetőleg félrevezette.. s bizonyítja, hogy „a valóságos ok, ami minket a háborúba kevert, nem Belgium semlegességének megsértése, hanem Franciaországhoz való viszonyunk volt...“

1914 JULIUS 24-én közölte Sir Edward Grey (akkor még nem volt lord) a kabinettel, hogy Szaszanov kifejezte a szentpétervári angol nagykövet előtt azt a reményét, hogy háború esetén Anglia Francia- és Oroszország mellé fog állani. „A kabinet“, füzte hozzá Grey, „el kell, hogy határozza, hogy aktív részt vesz-e az antant két másik hatalmának oldalán, vagy félreáll az általános európai kérdéssel szemben és semleges marad?“ Ő maga kijelentette, hogy nem hajlandó a semlegesség politikáját támogatni és képviselni.

A kabinet tagjai a váratlanul rájuk szakadt nagy felelősség mellett határozatlanul beszéltek s nem lehetett kivenni, hogy a miniszterek többsége melyik irány felé hajlik, de nyilvánvalóvá lett az a „megdöbbentő tény, hogy nem kevesebbről, mint a kormány fennmaradásának súlyos veszedelméről van szó és pedig nem a képviselőház valamely ellenséges határozata, hanem belső meghasonlás folytán“.

A tanácskozás alatt szó esett Belgium semlegességéről, de csak mellékesen, a fő kérdés Németország agresszivitása és Angolország kötelezettsége volt Franciaországgal szemben.

A kormányban keletkezett ellentét ettől a perctől kezdve nyilvánvaló volt s nem is titkolta senki. Harcourt szervezte a neutralitási politikát követelőket, Winston Churchill „démoni energiával“ és

¹ John Viscount Morley: Memorandum on Resignation, August, 1914.

Grey hallgatólagos támogatása mellett a háborús pártot. Harcourt köré csoportosult lord Morleyn kívül lord Beauchamp, Mackmnon Wood, Hobhouse, Pease, körülbelül nyolcan-kilencen, talán többen. Harcourt a következő kabinetülések alatt kis papírdarabkákat csúsztatott lord Morleyhez, amelyre effélék voltak írva: „Nyilvánvaló, hogy le kell mondanom.“ A semleges párt oly biztos volt erejében, hogy lord Morley egyik kabinetülés végén Churchill vállára ütve így szólt hozzá: „Winston, a végén is leverünk benneteket.“ Churchill mosolygott.

Lloyd George szintén a neutrálisokhoz húzott. A kabinet egyik ülésén bejelentette, hogy beszélt az angol bank kormányzójával, vezető city emberekkel, a nagyipar és kereskedelem vezető személyiségeivel s azok a háborúnak még gondolatától is irtóznak. Elmondta, hogy az egész pénzügyi, hitel- és munkásvilág rettetetes megrázkódtatásnak lenne kitéve s „a munkásság mai hangulata mellett ez végtelenül nagy veszélyt rejt magában“.

Lord Morley különösen az orosz veszélyre hívta fel a figyelmet. Németország nem népszerű Angliában, de Oroszország még kevésbé. „Ha Németország vereséget szenved, nem Franciaország és Anglia kerül Európa élére, hanem Oroszország. Jó lesz-e ez a nyugati civilizáció érdekében? Az emberek szemüket fogják dörgölni, mikor a Szabadság, Egyenlőség, Testvériség és a szerződések sérthetetlenségének győzelméhez kozákok fognak társulni.“

Burns az ellen tiltakozott, hogy Németországtól azt követelje Anglia, hogy a csatornában ne folytathasson hadműveletet Franciaország ellen; ez egyfelől egyenlő volna az ultimátummal, másfelől azt a színt adja, mintha Anglia Franciaország szövetségese volna.

Mindez nagyon kellemetlenül érintette a kabinet tagjait. Runciman az ülés végén aggodalmas arccal súgta Morleynak: „Felbomlik a kabinet!“

Augusztus 2-án a helyzet a következő volt:

Sir Edward Grey elismerte, hogy Angliát nem köti olyan becsületbeli kötelezettség Franciaországgal, mint Franciaországot Oroszországgal szemben; Anglia szabad elhatározásától függ, hogy akarja-e fegyveres erővel támogatni Franciaországot, vagy sem? Anglia csak akkor köteles közbelépni, ha Franciaországot valamely hatalom a csatorna, vagy az Északi-tenger felül támadná meg.

Augusztus 3-án Németország értesítette az angol kormányt, hogy Németország hajlandó lemondani az északtengeri hadműveletekről, ha Anglia semleges marad. Grey azt felelte, hogy ez túlságos megkötöttséget ró Angliára. — Miért róna? — kérdezte lord Morley. S ha valóban túlságos, miért nem kísérelték meg, hogy enyhítse nek rajta?

Mielőtt 3-án megkezdődött volna a kabinet tanácskozása, Harcourt azt mondta lord Morleynak, hogy tíz-tizenegy miniszterre lehet számítani, akik Grey ellen lesznek, ha Grey arra az álláspontra helyezkedik, hogy Anglia köteles Franciaország segítségére lenni. A tanácskozás eredménye az lett, hogy a kabinet felhatalmazta Greyt, hogy közzölje Cambonnal, a londoni francia nagykövettel, hogy „ha a német

flotta a csatornába evezze, vagy Franciaország ellen hadműveleteket kezdene az Északi-tengeren a francia partok és francia hajózás ellen, az angol flotta teljes erejével védelmet fog nyújtani“.

E határozat nem volt egyhangú. Bums tiltakozott ellene, mert ez nem egyéb, mint hadüzenet Németország ellen. Asquith azonban lebeszélte, hogy e miatt kilépjen a kabinetből.

Szó esett a belga neutralitásról is, de — augusztus 3-a volt — még mindig csak mint mellékes kérdéstről.

A kabinet eloszlott s a háborúellenes csoport lord Beauchamphoz ment ebédre. Lord Morley Lloyd George-zsal és Simonnal hajtattott oda s útközben megbeszélték, hogy mindhárman lemondanak. A lunchön a háziúron kívül jelen volt: lord Morley, Lloyd George, John Simon, Harcourt, Samuels, Pease, Mackinnon Wood és Runciman.

A társaságnak általános volt a véleménye, hogy „Burnsnek igaz van“ s tulajdonképpen nem kellett volna Greyt fölhatalmazni a fenti közlésre Cambon számára. „Mindnyájan egyetértettünk“, írja lord Morley, „hogy Grey nagyon ügyesen vonja lépésről-lépésre a kabinetet a francia és orosz érdeket szolgáló háború felé. Ha én (lord Morley), vagy bárki más meg tudtam volna értetni, hogy a francia vagy belga kötelezettséget illető érvelés a területiális hadsereg kiküldésével s egy hosszú európai háborúban való részvétellel fog végződni, a kabinet abban a pillanatban felbomlott volna. Lloyd George és Simon vezette volna a kilépőket... Lloyd George és Simon kezdettől fogva energikusan a mellett volt, hogy az antant harcias érvényesülésének ellen kell állani.“ „Hogy azonban Lloyd George-ot tulajdonképpen mi hozta közénk“, teszi hozzá lord Morley, „s mi forgott agyában, azt nem vagyok képes kitalálni.“

Itt egy általános meditációt fűz elbeszéléséhez lord Morley:

„Két órán át törtem a fejem a klubban. Élénken emlékezetemben volt, amit Gladstone oly gyakran mondott nekem, hogy közéleti embert nem terhelhet nagyobb felelősség, mint egy kormányt közügyből kifolyólag elhagyni. Nincs eset, amely inkább megokolná a felelősségre vonást. Mindenkinek lehet népszerűtlen véleménye és hirdetheti, de a kormányból való kilépés egy határozott tett, amelynek más emberekkel való jó vagy rossz viszony lehet a következése, de főleg befolyással lehet a belkormányzatra. Egy férfi elveiről és meggyőződéseiről van szó; munkatársaihoz való benső és bizalmas vonatkozásokat érint; befolyása van pártjára, annak erejére és gyengeségére, tagjainak és szervezetének egyensúlyára.“

Ehhez járult az akkori helyzet speciális politikai oldala:

„Könnyű egy kérdést hamis világításba helyezni. Soha sem volt könnyebb, mint most. A francia antanttal meglehetősen őszinteség nélkül játsztak kabinet és parlament előtt. Egy antant nyilvánvalóan veszedelmesebb volt, mint egy szövetség. Az antant határozatlan, becsület kérdésén nyugszik, alkalom irányíthatja. Úgy a miniszterelnök, mint a külügyminiszter biztosította a házat, hogy az országnak nincsenek kötelezettségei, amelyet a nemzet ne ismerne. S most mégis kötelezettségekkel állunk szemben, amelyek hatalmasok, éppen azért mert határozatlanok és meghatározhatatlanok.“

Mint sötét felhő emelkedett lord Morley elé az ír kérdés is. Azután az elkövetkező európai helyzet, amikor két nagy európai nemzet között „amelyek jobban egymás megértésére vannak hivatva,

mint bármely más két európai nemzet“, nemzedékeken keresztül a gyűlölködés fog lobogni.

Elébe tolultak továbbá a személyi és párttekintetek.

Asquith és Grey tekintélye s a „kabinet kohéziója“ nagy volt. Nem valószínű, hogy egy kis csoport ellenállhasson. Lloyd George talány volt, népszerűsége fogyóban: békepártiság jó ütőkártya lehetett Winston Churchill hatalmas, kalandos energiájával szemben. Egy pártbomlás bárkit gondolkodóba ejthet. A liberális párt amúgy is züllött állapotban volt s Lloyd George élete tévedésének tetőpontján állt.

„Cselekedjék Lloyd George és cselekedjenek mások úgy, amint akarnak, számomra — lévén a jövő elkerülhetetlen — nincsen választás.“ Este fél hét órára volt újra összehíva a kabinet.

Grey referált Cambonnal való találkozásáról.

Bums kijelentette, hogy lemond; Asquith arra kérte, hogy beszéljék meg a dolgot az ülés után ketten.

Mikor a kabinetülésnek vége volt, lord Morley Asquithhoz lépett s bejelentette, hogy ő is távozik a kormányból. Asquith csak arra kérte, hogy aludjék rá egyet, várjon holnapig.

Másnap reggel lord Morley a következő levelet intézte a miniszterelnökhöz:

„Kedves Asquith,

amint kívánta, egy éjszakán át gondolkoztam lemondásom felett. Komolyan gondolkoztam rajta, hogy értelmes megoldásra jussak.

A dolog világos. Semmi sem volna a jelen körülmények között oly veszedelmes, mint egy meghasonlott kabinet. Grey kimutatta a semlegesség két lényegesen különböző oldalát a jelenlegi körülmények között. Sajnálom, de én azt hiszem, hogy én az egyik oldal, három-négy vezető kollégám a másik oldat felé hajlik. így állván a dolog, nem járulhatok semmi hasznos dologgal tárgyalásainkhoz s jelenlétem csak akadályára volna a koncentrált energiának és meggyőződött egyhangúságnak, amely pedig ma nélkülözhetetlen. Emlékszik, mikor a krími háború idejében Peel követői beléptek Palmerston kabinetjébe: beléptek s két-három nap múlva lemondtak. Ha felhagyunk semlegességünkkel, félek, hogy két-három nap múlva olyan életbevágó kérdések merülnek fel, amelyek jelenlétemet alkalmatlanná tehetnék.

Kérem tehát, hogy mentsen fel. A titkos tanács ülése után a kabinetbe jövök, de nem hiszem, hogy valami befolyással lenne elhatározásomra az, ami ott történik.

Legyen meggyőződve, hogy fájdalmas szívvel írom ezeket.

M.

Tényleg, a titkos tanács ülése után a kabinettanácsba ment Morley. Ott találta Lloyd George-ot s elmondta neki, hogy lemondott. Lloyd George elcsodálkozott.

„De ha lemond, minket, akik nem mondtunk le, súlyos dilemma elé állít.“

„Erre az igazán különös megjegyzésre“, írja lord Morley, „illő feleletet adtam. Lloyd George kérdezte, hogy hallottam-é a hírt, hogy Németország hogyan bánik Belgiummal? Hallottam — mondtam. Elég baj, de nézetem szerint nem a háború az egyetlen felelet arra s nem változtat idegenkedésem a francia antant politikát s annak kiterjesztését illetőleg. Lloyd George azt felelte, hogy az ő és a Run-ciman véleménye teljesen megváltozott.“

Megjött Asquith s megkezdődött a kabinet ülése.

A miniszterelnök szólalt fel először:

„Be kell, jelentenem a kabinetnek, hogy ma reggel a kabinet négy tagjának lemondása jutott kezembe. A Burnséről szó volt már tegnap este. Ma reggel jutott kezembe a kabinet szenioráé, azé, aki a kormány erkölcsi tekintélyének legfőbb forrása. E kettőn kívül elveszítjük lord Beauchampot és John Simont. E mellett, úgy tudom, hogy a kabinet több tagja, talán többsége osztja nézetüket, jóllehet nem követi e négyet. Azonkívül azt hallom, hogy pártunk többsége a képviselőházban szintén meglehetősen ebbe az irányba hajlik. Ha az ország körülményei normálisak volnának, eljárásom teljesen egyszerű volna. Azonnal a király elé járulnék s kérném, hogy keressen más minisztereket. De a helyzet távolról sem mindennapi s nem vagyok meggyőződve, hogy a másik pártot olyan férfiak vezetik-e vagy olyan férfiak foglalnának benne helyet, akik a helyzettel meg tudnának birkózni. Egy koalíció gondolata merülhetne fel. De a koalíciók sohasem voltak sikeresek történetünkben. Nincs reményem benne. Lehetne részleges koalícióval próbálkozni. Mindenesetre kötelességem, hogy a helyzetet nyíltan a kabinet elé tárjam.“

Az egész kabinet várakozva fordult lord Morley felé, aki pár szóval kifejezte sajnálkozását, de ragaszkodott lemondásához. Simon és lord Beauchamp követte. Lloyd George és lord Crewe mentegőzött. Sir Edward Grey sajnálkozott, hogy a kabinet ilyen súlyos időben elveszti lord Morleyt.

A kabinet ülésének ezzel vége volt.

Lord Morley megint lord Beauchampnál lunchölt, „megkönnyebbült szívvel“, mint írja. Tréfásan beszélgettek, hogy vájjon kik lesznek utódaik. „Ki fogja az ön helyét elfoglalni?“ kérdezte lord Beauchamp Morleytől. „Körülnézve a Lordok Házában“, felelte nevetve lord Morley, „nem látok mást, mint volt elődömet“ (lord Beauchampot). „Hogy foglalhatnám én el a helyét, mikor osztom véleményét, amely miatt lemondott.“

Délután klub, majd ülés a Lordok Házában s aztán lord Morley hazatért vacsorára. Késő este jött hozzá Burns.

„Hallotta a hírt? A miniszterelnök előbb Simont, azután lord Beauchampot vette rá, hogy maradjon. Ketten maradtunk mi.“ Másnap, augusztus 4-én asztalán találta lord Morley a kabinet ülésére szóló meghívót. „Természetesen eszembe sem jutott, hogy elmenjek.“

Pár perc múlva sürgős levél érkezett a miniszterelnöktől.

Kedves Morley!

Egyik legszomorúbb pillanatom ez.

Harminc év szoros és bensőséges összeköttetése után, amelynek folyamán apróbb kérdésekben nem voltunk mindig egy véleményen, bár lényegben, azt hiszem, ritkán ellenkeztünk, egy nagy krízis küszöbén veszíteni el önt, olyan csapás, amelynek gondolatára is reszketek s amelyet, ha csakugyan bekövetkezik, sohasem fogok megszűnni, hogy fájjaljak.

Szívemből kérem, gondolja meg még kétszer, háromszor, annyszor, ahány száma a számsornak van, mielőtt arra a lépésre szánja magát, amely megfosztja öntől a kormányt és engem partra vetetten egyedül hagy.

H. H. Asquith.

Torkát „lelki aggodalom szorongatta“, amint keserves küzdelmek után megírta válaszát lord Morley.

Kedves Asquith!

Levele rettenetesen megrázott, egész bensőmíg hatott. Ha néha percekig ellenkeztünk is, érzésem az első napoktól kezdve mindig szíves, mély és odaadó volt ön iránt s az a gondolat, hogy bensőséges viszonyunkat meg kéU, hogy szakítsuk, az utolsó napok sok bajának legkeserűbb eleme volt.

Nem titkolhatom mégsem el, hogy a jelen pillanat külpolitikáját illetően én és a kabinet vezető tagjai nem értettünk egyet. Franciaországhoz való csatlakozásunk Oroszországhoz és Oroszországnak Franciaországgal szemben támasztott követeléséhez való lekötöttségünket jelenti.

Tekintve e nagy ellentétet, hogy vehetnék én becsülettel és hasznosan részt egy kabinetben, tárgyalva nap-nap után egy politikának olyan katonai és diplomádat részleteit, amelyet én tévesnek tartok? Ellentétes tanácsok végzetesek.

Nagylelkű és megható felszólítására e válasz adása nagyobb fájdalmat okoz, mint bármelyik levél, amelyet valaha irtam életemben.

M

Aznap délelőtt még a titkos tanácsosok ülésén találkozott lord Morley a királlyal, aki kifejezte mély sajnálatát távozása miatt. Augusztus 5-től lord Morley és Burns nem volt a kormány tagja.

„önvád nélkül tekintek vissza a múlt e rövid epizódjára“, fejezi be emlékiratát lord Morley, „Sebek hagyása, vagy csak egy karcolás nélkül váltam el barátaimtól. Nem tudtam őket mindnyájukat megérteni, kettőt pedig el kell, hogy ítéljek. A még előttem álló jövőre nyugodt önuralommal tekintettem, azzal az elhatározással, hogy hasonlóan Michelangelónak könyvtárszobámban álló ‘Pensieroso. szobrához, súlyos dolgok felett szilárd elmével fogok töprengeni.“ „Grato m’è il somno, e più l’esser di sasso.“¹

SZÁSZ ZSOMBOR

¹ Mindebből röviden megállapítható, hogy az angol esetben a miniszter azért mondott le, mert egy olyan helyzetbe került, melynek következeit a maga személyére nem akarta vállalni, de viszont azt sem akarta, hogy a bekövetkező helyzetben az ő jelenléte útjában álljon olyan rendelkezéseknek, melyeket miniszter-társai kénytelenek lesznek megtenni. Azaz lord Morley nem állt ki az angol nép elé, hogy a háborúra hajszoló Grey álarcat lerántsa és visszatartsa népét a háborútól; ellenkezőleg, itt közölt augusztus 4-i levele szerint azért lépett vissza, hogy útjába ne álljon az „akkor nélkülözhetetlen koncentrált energiának“. Az öreg lord, látva a tőle nem helyeselt háború kikerülhetetlen voltát, átadta helyét azoknak, akik a háborúra a nemzet erejét össze tudták fogni. Vájjon vehetnek-e ezek után éppen angolok Tisza Istvánra követ, aki hasonlíthatatlanul nehezebb helyzetben a nemzet iránti kötelesség tudás ugyanoly mértékét gyakorolta és mivel akkor ő volt az egyetlen, aki „koncentrált energiát.. fejthetett ki, a vezetést is vállalta, oly helyzetben, melyet nem ő idézett elő!

A szerk.